

ABSTRACT

*Date of
Submission*
06.02.2025

Date of Acceptance
23.03.2025

*Date of
Publication*
15.06.2025

In classical Arabic literature, which has a deep-rooted history of language and literature, in addition to poems written in traditional style, a wide range of works in many different forms and genres were produced. Aiming to evoke different thoughts and effects in the soul and mind of the interlocutor, to surprise and even to make him question his current mentality; These poems, which push the boundaries of the language, present unexpected images and ideas, and contain extraordinary couplets written outside the known patterns, have played a leading role in showing the subtleties and richness of the language. Such skills based on stacking and combining, which can also be called the art of drawing poetry with letters, emphasizing the combination or pronunciation of words, are usually designed to demonstrate the dexterity, knowledge and skills of poets, such skills based on stacking. The combination of letters can be called the architecture of the word, and its visuality can be called letter engineering. It has the characteristics of an exhibition in which it is presented with measure and rhyme. This feature of the Arabic alphabet, which has various writing styles and is suitable for various forms of compositions, not only enabled the creation of different meanings and interesting arts with letters or words, but also inspired the creation of works that sometimes emphasized the shape of the letters rather than the sound and meaning they expressed. In the works on Arabic Language and Rhetoric, the arts organized with letters and words are sometimes mentioned without classification, sometimes in the section of bedî', which is a branch of the science of rhetoric, and sometimes under the title of verbal arts included in rhetoric. While some of these literary products including letter or word games are simple and clear, others have a complex structure that requires knowledge, skill and intelligence. This study, which examines extraordinary couplets created with letter and word games, consists of two parts. In the first part; couplets formed with words consisting of only dotted or only dotless letters, couplets formed with words consisting of one letter and one letter without dots, couplets formed with adjacent or non-adjacent letters and interesting examples of letter games such as Palindromes, tajnîs, "dil deprenmez"s (Words that the tongue does not move when pronounced) and visual poetry are mentioned. The second section deals with couplets composed and formed in a way that can be called "word play". In this section; couplets consisting of words that are read in the same way from right to left and from top to bottom, couplets that mean one thing when read from left to right and another when read from right to left, interesting couplets created with arts such as the repetition or division of words with similar or identical sounds are analyzed. The poems and couplets analyzed in this study have unusual features that transcend the usual patterns. These products, which go beyond traditional forms, have interesting and different qualities in terms of meaning and content as well as various compositions, sound and letter games, and different forms of recitation. The majority of the analyzed couplets consist of the parts that are seen in the structure of the letters and called "letter play". The study of extraordinary couplets in Arabic literature provides important information about the richness, depth and flexibility of this language and culture. These couplets prove that the Arabic language is not only a medium of communication, but also a powerful means of artistic and intellectual expression.

Keywords:

Arabic Language
and Rhetoric, Poetry,
Extraordinary
Couples, Poetry with
letter and word
games, Literary arts.

GİRİŞ

İnsanın duygu ve düşüncelerini ifade ederken veya muhatabını düşündürüp etkilemeyi amaçlarken kullandığı en tesirli araçlardan biri de şiirdir. Edebî türler içinde kadim bir geçmişe sahip olan şiir, tarih boyunca fikir ve hayallerin etkili bir biçimde ifade edildiği bir edebî sanat olmuştur. Arap edebiyatı da binlerce yıllık bir geçmişe sahip zengin bir edebî geleneğe sahip olup bu geleneğin bir parçası olan şiirler, Arap kültür dünyasında önemli bir yere sahiptir.

Köklü ve güçlü bir dil ve edebiyata sahip, zengin bir kültüre ev sahipliği yapmış geleneksel Arap şiirinin belli başlı kalıpları ve ölçüleri vardır. Ancak sıra dışı beyitler, bu kalıpları yıkan veya onlara meydan okuyan yapılar sergiler. Bu tür şiirler, geleneksel formların dışına çıkarak yeni şiirsel ifade biçimleri meydana getirir. Harf ve kelimelerin alışılmadık kombinasyonları, beklenmedik metaforlar ve simgeler, dilin sadece iletişim aracı olmadığını, aynı zamanda sanatsal bir ifade ve düşünceyi şekillendirme aracı olduğunu da gösterir. Bu beyitler, dilin elastik bir yapıya sahip olduğunu ve farklı anlam katmanlarına ev sahipliği yapabileceğini de gözler önüne serer.

Muhatabın ruhunda coşku, zihninde de değişik düşünceler ve tesirler uyandıran bu tip şiirlerde nesirden farklı olarak bazı söz sanatlarının ve kelime oyunlarının bazen de aynı lafza sahip kelimelerin farklı anlamlara gelecek şekilde oluşturulması veya değişik okuma tekniklerinin kullanılması gerekmektedir.

Klasik Arap şiirlerinde toplumun tüm katmanlarının aynı şekilde anlayıp yorumlayacağı edebî ürünler verildiği gibi, sadece konuya ilgi duyan, belli bir tabakaya hitap eden kişilerin anlayabileceği veya çok yönlü okumalara açık nazım türleri de mevcuttur.

Genellikle şairlerin maharet, bilgi ve becerilerini sergilemek gibi amaçlarla kurguladıkları bazen de eğlence, teselli veya rekabet için yazdıkları bir merak alanı hâline gelen tema ve türler, kelime oyunları ile dolu bir sanat hâline gelmiştir. Noktalı-noktasız, bitişik-ayrı yazılan harflerin kullanılıp kullanılmamasına, zâhir-bâtin anlam, düz-ters okunma özelliklerine göre mahbûk, cinas, tevriye, iktibas, tazmin, teşcîr, reddü'l-acüz ale's-sadr vb. türlere dayanan yeni şiir çeşitleri ortaya çıkmıştır.¹

Belâgat ilminin bir dalı olan bedî ilminde, mana ile ilgili sanatların haricinde şekil açısından yani ibaredeki harf veya kelimelerin yazılışı, harflerin noktalı veya noktasız olması, sıralanışı ve terkihiyle ilgili birçok edebî sanat mevcuttur. Belâgat ile ilgili eserlerde bu sanatlar bazen tasnif yapılmadan bazen bedî ilmi dâhilinde lafzı güzelleştiren sanatlar bölümünde bazen de belâgate dâhil olan hünerler olarak ele alınmıştır.² Mustafa Sâdık er- Râfiî'ye (ö. 1937) göre özellikle Türkler ve Farsların üstünlük gösterdiği bu sanatlar, hicrî 6. yüzyıldan sonra ortaya çıkıp 9. yüzyıla kadar gelişmeye devam etmiş ise de zamanımızda unutulmaya yüz tutmuştur.³ Klasik ve modern belâgat eserlerinde harf ve kelime oyunları ile ilgili sanatlara kısmen değinilmekle birlikte bazılarında bu sanatlara topluca yer verilmiştir. Reşiduddin Vatvat'ın (ö. 573/1177), *Hadâiku's-sihr fi dekaiki's-şi'r*⁴, Bekrî Şeyh Emin'in, *Mütâlaât fi's-şi'ri'l-Memlûkî ve'l-Osmânî*⁵ ile *el-Belâğatü'l-'Arabiyye fi sebiha'l-cedîd: 'İlmü'l-bedî'*⁶ ve Mustafa Sâdık er- Râfiî'nin, *Târîhu âdâbi'l-Arab*⁷ adlı eserlerinde bu sanatların tanımı ve örnekleri hakkında doyurucu bilgiler yer almaktadır. Bunlarla birlikte özellikle Ebu Muhammed el-Kasım Harîrî'nin (ö. 516/1122) *Makâmâtü'l-Harîrî*⁸, Nâsîf el-Yazîcî'nin (ö. 1906) *Mecmau'l-Bahreyn*⁹ ile Safiyyüddin el-Hillî'nin (ö. 749/1348) *Divanu Safiyyüddin*

¹ İsmail Durmuş, "Şiir", TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/155.

² Ahmet Gezek, "Belâgat İlminde Harf ve Harekeyle İlgili Söz Sanatları", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 15 (28 Nisan 2024), 1458.

³ Mustafa Sadık Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 3/274-275.

⁴ Reşiduddin Vatvat, *Hadâiku's-sihr fi dekaiki's-şi'r*, çev. İbrahim Emin eş-Şevâribî (Kahire: el-Merkezu'l-kavmî li't-tercume, 2009), 107-173.

⁵ Bekrî Şeyh Emin, *Mütâlaât fi's-şi'ri'l-Memlûkî ve'l-Osmânî* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 1986), 165-224.

⁶ Bekrî Şeyh Emin, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye fi sebiha'l-cedîd: 'İlmü'l-bedî'* (Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1987), 131-196.

⁷ Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, 3/271-372.

⁸ Ebu Muhammed el-Kasım Harîrî, *Makâmâtü'l-Harîrî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992).

⁹ Nâsîf Yazîcî, *Mecmau'l-Bahreyn* (Beyrut: el-Matbaatu'l-Edebiyye'l-Mesihîyye, 1885).

*el-Hillî*¹⁰ adlı eserlerinde anılan sanatlarla ilgili dikkat çekici ve oldukça ilginç şiirleri bulunmaktadır.

Ahmet Gezek'in "Belâgat İlminde Harf ve Harekeyle İlgili Söz Sanatları"¹¹ adlı çalışmasında; hayfâ', raktâ', mühmel, mu'cem, mülemma' ve tashîf gibi kelimelerin noktalı veya noktasız harflerden oluşmasıyla ilgili olan sanatların yanı sıra muvassal ve mukatta sanatları ele alınmıştır. Ayrıca harflerin dizilimi, harf ve harekenin değişmesiyle ilgili sanatlarla ilgili örnekler verilmiştir. Ahmad Shaikh Husayn'ın "Anlamsal ve Yapısal Açıdan İslamî ve Edebî Süsleme Sanatları"¹² başlıklı çalışmasında ise yukarıda anılan sanatlarla birlikte görsel şiirlere örnek verilmiş anlam açısından dikkat çekici beyitler de ele alınmıştır.

Bu çalışmada ele alınan şiir ve beyitlerin ortak noktası, her birinin sıra dışı bir özelliğinin bulunmasıdır. Söz konusu ürünler; terkip, mana ve muhtevasının yanı sıra çeşitli ses ve harf oyunları, değişik okuyuş biçimleri yani şekil itibarıyla ilginç ve farklı özellikler sergilemektedir. Bu tür şiirler, dilin inceliklerini ve zenginliğini göstermede öncü bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, sıra dışı beyitlerle ilgili çalışmalar Arap edebiyatının bu benzersiz ve derin yönlerinden birine ışık tutacaktır.

Söz konusu sıra dışı beyitler, şekle dayalı yani sadece lafzî söz oyunlarının bulunduğu harf ve kelime oyunları olmak üzere iki başlık altında ele alınacaktır.

1. Harf Oyunlarına Bağlı Örnekler

Şekil açısından ilginç ve farklı beyitlerin ekseriyetini harflerin yapısında görülen bir anlamda "harf oyunu" olarak adlandırılabilir kısımlar oluşturmaktadır. Sadece noktalı veya sadece noktasız harflerden mürekkep kelimelerle oluşturulmuş beyitler, bir harfi noktalı bir harfi noktasız harflerden mürekkep kelimelerle oluşturulmuş beyitler, bitişen veya bitişmeyen harflerin kullanıldığı beyitler, maktûb-ı müstevîler, tecnîsler, dudak değmezler, kalb ve görsel şiirler, harf oyunlarına bağlı ilgi çekici örneklerdir.¹³

1.1. Noktalı-Noktasız / Mu'cem-Mühmel Harflerle Yazılan Beyitler

Arap alfabesi -hemze ile birlikte- 29 harften oluşur. Bunların 15 tanesi noktalı/mu'cem; 14 tanesi ise noktasız/mühmeldir. Mu'cem ve mühmel harflerle oluşturulan lafzî sanatları ortaya koyan ilk kişinin Harîrî olduğu söylenir. *Makâmât* adlı eserindeki 46. Makâmede mühmel harflerle yazılan beyitleri, "العواطل/el-'Avatıl"; mu'cem harflerle yazılan beyitleri "العرائس/el-'Arais"; bir kelimesi mu'cem diğer kelimesi mühmel harflerle yazılan beyitleri, "الأخفاف/el-Ahyâf" olarak adlandırmıştır. 26. Makâmede ise bir harfi mu'cem diğeri mühmel kelimelerden oluşan risaleye ise "الرقطاء/er-Rakta'" adını vermiştir.¹⁴

Mısra, beyit, kelime veya harflerin noktalı-noktasız harflerle çeşitli şekillerde kombinasyonu ile oldukça ilginç sanatlar ortaya çıkmıştır. Bu sanatlar şu şekilde sıralanabilir:

¹⁰ Safiyyüddin Hillî, *Divanu Safiyyüddin el-Hillî* (Şam: Matbaatu Habib Efendi, 1297).

¹¹ Gezek, "Belâgat İlminde Harf ve Harekeyle İlgili Söz Sanatları".

¹² Ahmad Shaikh Husayn, "Anlamsal ve Yapısal Açıdan İslamî ve Edebî Süsleme Sanatları", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (01 Haziran 2015), 177-197.

¹³ Bu sanatlar ve benzerleri hakkında değişik örnekler için bkz. Şeyh Emin, *Mütâlaât fi's-Şi'rî'l-Memlûkî ve'l-Osmânî*, 161-224.; Ahmad Shaikh Husayn, "Anlamsal ve Yapısal Açıdan İslamî ve Edebî Süsleme Sanatları", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (01 Haziran 2015), 177-197; Gezek, "Belâgat İlminde Harf ve Harekeyle İlgili Söz Sanatları".

¹⁴ Râfiû, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, 3/322-323.

1.1.1. Sadece Noktasız/Mühmel Harflerle Yazılan Manzum Beyitler

Mühmel; hazif, 'âtıl, 'âvâtıl ve tecrid gibi isimlerle adlandırılır ve belâgat terimi olarak; “nesir veya şiirde kelimelerin noktasız harflerden oluşması” anlamında kullanılır.¹⁵

الحمدُ لله الصّمد	حال	السُّرور	والْكَمد
الله لا إله إلا	الله	مَوْلَاكَ	الأحد
لا أمّ لله ولا	والدَ	لا	ولا
أَوَّلُ كُلِّ أَوَّلٍ	أصلُ	الأصول	والْعُمد
الواسعُ الآلاءِ وال	آراء ¹⁶	علماء	والمدد

Samed olan Allah'a olsun hamd u sena

Mutlulukta, zor zamanda, sıkıntıda

Allah'tan başka yoktur ilah

Tek efendin sahibindir Allah

Allah'ın yoktur anası

Ne oğlu ne de babası

Her şeyin ilki, evvelidir

Asılların aslı, dayanakların temelidir.

1.1.2. Sadece Noktalı/Mu'cem Harflerle Yazılanlar

Divan edebiyatında menkûl olarak da adlandırılan mu'cem; “şair veya yazarın tümü noktalı harflerden oluşan kelimelerle söz veya şiir söylemesi” anlamında kullanılır.¹⁷

بَشَجِي يَبِيْتُ فِي شَجَنٍ	فَتْنٌ يَنْتَشِبْنَ فِي فِتْنٍ
شَيْقُ تَيْقُ تُجَلِّبُ فِي	نَقْيُ صَقِي بَقِي فَقْنِي
شَغْفُ شَفْنِي بِذِي ثَقَّةٍ	نَجِبُ شَنْ جَيْشٍ ذِي يَزَنٍ
شَيْبَةٌ فِي شَبِيبَةٍ خُضِبَتْ	بَشَقِي غَضٍ يَنْضُ جَنِي
بَيْنَ جُنْبِي شَقَّةٌ خَشِنَتْ	فِي قَضِيضٍ ثُبَيْثِي خَشِنَ

¹⁵ M. Ali Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat* (İstanbul: Bilimevi, 2001), 275; Muhammed Ali b. Ali Tehânevî, *Keşşâfû iştilâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, nşr. Ali Dahrûc, Abdullah Hâlidî (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 2/1664.

¹⁶ Yazıcı, *Mecmau'l-Bahreyn*, 115-116.

¹⁷ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, 277; Tehânevî, 2/1662; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Leyla ile Mecnûn, 1998), 340.

¹⁸ Yazıcı, *Mecmau'l-Bahreyn*, 117-118.

Fitneler, kederle uğraşarak gecelemede
Ok misali imtihtandan imtihana girmekte
Sakınası, uzaktan bir özlem ve tutkuyla sevilen
Dar bir tünelde kalıp mahvoldu yok gören
Asil ve emin sevgilinin aşkı mahvetti beni
Her yerden hücum eden Ziyazen'in askeri sanki
Gençlikte ağardı saçlarım ama kınalandı kanla
Olgun dağ lalesi katresi gibi kanlı gözyaşıyla
Vücudumun iki tarafı arasında haşin bir mesafe var
Bu sebepten bedenim hep taşlıkta geceler, yatar.

1.1.3. Biri Noktalı Diğeri Noktasız Harflerden Oluşan Kelimelerle Terkip Edilmiş (Raktâ') Beyitler

Belâgat ilminde rakta', bir harfi noktalı, diğeri noktasız kelimelerle yazı yazmaya denir.¹⁹ El-Harîrî'nin, *Makâmât* isimli eserinin 26. Makâmesinde anlattığı kıssada yer alan aşağıdaki beyitler, bir harfi noktalı diğer harfi noktasız harflerden müteşekkil kelimelerden oluşmuştur.²⁰

سَيِّدٌ قُلُوبٌ سَبُوقٌ مُبِيرٌ	فَطْنٌ مُغْرِبٌ عَزُوفٌ غَيْبٌ
مُخْلَفٌ مُتْلَفٌ أَغْرُ فَرِيدٌ	نَابَةٌ فَاضِلٌ ذَكِيٌّ أَنْوَفٌ
مُفْلِقٌ إِنْ أَبَانَ طَبٌّ إِذَا نَا	بَ هِيَاجٌ وَجَلَّ خَطْبٌ مَخُوفٌ

Uludur, işleri çekip çeviren, önde gelen, iyilik sahibidir
Zekidir, ilginç işler yapar, zühd sahibi, alçaklığı sevmez
Kahramandır, cömerttir, kerem sahibi, eşsizdir
Asildir, faziletli, zeki, yücedir
Dâhidir, fâsihtir, iş bilir, tecrübeli
Savaş olursa düşmanı kırar, heybetli, makamı yüksektir.

1.2. Bitişen-Bitişmeyen/ Muvassal-Mukatta' Harflerle Yazılan Beyitler

Birbirine bitişen veya bitişmeyen harflerle yazı yazma sanatı muvassal ve mukatta' olarak isimlendirilmiştir.

1.2.1. Sadece Bitişen/Muvassal Harflerle Yazılan Beyitler

Muvassal, belâgat terimi olarak, "sadece birbirine bitişen harflerden müteşekkil kelimelerle söz söyleme sanatıdır."²¹ Ebu'l-Mehâsin Safiyyüddîn el-Hillî'nin tamamı yedi beyitten oluşan şiirinden aşağıda iki beyti örnek olarak verilmiştir:

¹⁹ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, 276.

²⁰ Harîrî, *Makâmâtü'l-Harîrî*, 264.

²¹ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, 276; Tehânevî, 2/1670.

سَلْ مُثْلَفِي عَطْفًا عَسَى يَتَعَطَّفُ فَلَقَدْ قَسَا قَلْبًا فَمَا يَتَلَطَّفُ
طَبِئْتُ تَحَكُّمَ بِي فَسَلَّطَ جَفَنَهُ 22 سَقَمًا لِحِجْمِي بَعْضُهُ لِي مُثْلَفُ

Katilimden şefkat iste belki dindirir elemi

İhsanı da yok kasvete boğdu kalbimi

Musallat etti gözlerini zorba bir ceylan

Hasta edip parça parça kıydı el aman

1.2.2. Sadece Bitişmeyen/ Mukatta' Harflerle Yazılan Beyitler

Mukatta', "birbirine bitişmeyen harflerden müteşekkil söz söyleme veya yazma" anlamında kullanılan ve muvassal sanatının zıttı olan bir belâgat terimidir.²³ Mustafa Sadık er-Râfiî, Safiyyüddin el-Hillî haricinde -ilk defa bu sanatı ortaya koyan veya başkalarını takip eden kişi olmasının ihtimal dairesinde bulunmasıyla birlikte- bu sanata değinen kimse görmediğini ifade ederek el-Hillî'nin harfleri küskün gibi duran aşağıdaki ilginç beytini örnek olarak verir:²⁴

إِذَا زَارَ دَارِي زَوْرُ وَدُودٍ أَوْدُ وَأُورْدُهُ وَرْدُ وَدِّي

Ne zaman evimi ziyaret ederse sevgilim

Sevinir severim, aşkımın gülünü veririm

Beyitteki harfler başka bir açıdan bakıldığında, hicran ateşiyle yanan ama bir türlü kavuşup vuslata eremeyen âşıklara benzetilebilir.

1.3. Dudak harfleri olmayan/lebdeğmez beyitler

Bazı beyitleri oluşturan kelimelerdeki harfler Türkçede "lebdeğmez olarak isimlendirilen tarzda olduğu gibi dudak ünsüzleri olmadığından beyit boyunca dudaklar birbirine dokunmamaktadır.²⁵ Ebu'l-Meâlî Sa'd b. Alî el-Hazîrî'ye (ö. 568/1172) ait aşağıdaki beyitte dudaklar, ayrılık acısından şikâyet eden âşıklar gibi birbirine kavuşmamaktadır:

هَآ أَنَا ذَا عَارِي الْجُلْدُ أَسْهَرَنِي الَّذِي رَفَدُ
آه لِعَيْنٍ نَظَرَتْ إِلَى غَزَالٍ ذِي غَيْدُ
أَرَيْتَنِي يَا نَظَرِي صَيْدُ الْغَزَالِ لِلْأَسَدُ
إِنَّ الضَّئِيَّ لِهَجْرِهِ يَا عَاذِلِي هَذَا الْجَسَدُ

Benim işte, hani var ya soyulmuş bedeni

²² Hillî, *Divan*, 430.

²³ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, 276; Tehânevî, 2/1631.

²⁴ Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, 1/327.; Hillî, *Divan*, 430.

²⁵ "https://www.mosoah.com/books-and-literature/guides-and-reviews" (Erişim 23 Temmuz 2024).

²⁶ Salahaddîn Halîl b. Aybek Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvut-Mustafa Türkî (Beyrut: Darû İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000), 15/107.

Mışıl mışıl uyuyan, uykusuz bıraktı beni

Körpe, narin âhular

Onlara bakan göze eyvahlar

Bunu da gösterdin gözlerim bana

Koskoca aslan av olmuş ceylana

Beni kınayan duysun, mahvetti bünyemi

Ayrılık acısı ile hicran elemi

1.4. Maklûb-ı Müstevî

Kalb-i müstevî olarak da adlandırılan maklûb-ı müstevî sanatı, terim olarak bir ibarenin harfleri tersten okunduğunda, aynı ifadenin tam olarak ortaya çıkmasıdır.²⁷ Bu sanatta harekeler dikkate alınmadan sadece harflerin sıralamasına bakılır. Kur'an-ı Kerim'de, رَبِّكَ فَكْبُرُ "Rabbini yücelt!"²⁸ ile كُلُّ فِي فَلَكٍ "Her biri bir yörüngededir."²⁹ âyetlerinde harfler tersinden sıralandığında aynı ifadeler ortaya çıkmaktadır.³⁰

Türkçede; "Anastas mum satsana", "At, sahibi gibi hasta", "Kesti geveze, tez eve gitsek", "Para hazır ama Rıza harap" gibi birçok örneği bulunan *palindrom*³¹ adıyla da bilinen maklûb-ı müstevînin Arap edebiyatında; "بلح تعلق تحت قلعة حلب", "حوت فمه مفتوح" gibi basit örnekleri bulunmakla birlikte daha karışık ve çeşitli örnekleri de vardır.

Maklûb-ı müstevîde; şeddeler tek harf, elif-i memdûdeler tek elif sayılır. Bazen beytin tamamı sondan okunduğunda da aynı ibareyi verir. Bazen de beytin ikinci mısrası tersinden okunduğunda birinci mısranın düz hâlini verir.³²

Beytin tamamının sondan okunduğunda aynı ibareyi verdiğine örnek olarak, el-Yazıcı'nın "el-Basriyye" adlı "Makâme" sinde bir âşığın diliyle anlattığı kıssada; Hifa/Heyfa adlı sevdiğine kavuşmanın verdiği sevinç, karşılaştığı zorluklar, dostlarının konu komşunun bu aşkı terk etmesi için verdiği nasihatleri tasvir ettiği beyitler -mana itibarıyla- tercüme edilerek aşağıda verilmiştir:³³

قَرَّ فِي إلف نَداها قلبه	بلقاها	دَفن	لا	يفرق	
قَطَنت هيفاء فيه أَمناً	إنما	هيفاء	فيه	تتطق	
قف ألا قاضٍ فإني ضاق بي	ريب	قاضينا	فضاق	الأفق	
قلم يجري سيلقى ضمراً	مر	ضيق	ليس	يرجى	ملق

²⁷ Bedevî Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye* (Cidde: Dâru'l-Menâra, 1988), 291; Nusrettin Bolelli, *Belâgat: (beyân, me'ânî, bedî' ilimleri): Arap edebiyâtı* (İstanbul: IFAV, 2013), 324.

²⁸ Kur'an-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Müddessir 74/3.

²⁹ Yâsîn 36/40.

³⁰ Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye*, 291; Bolelli, *Belâgat*, 324.

³¹ Hüseyin Yıldız, "Bir Kelime Oyununu Tasnif Denemesi Türk Dilinde Palindromlar", *Dil Araştırmaları* 2/2 (01 Haziran 2008), 57-58.

³² İsmail Durmuş, "Kalb", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/233.

³³ Yazıcı, *Mecmau'l-Bahreyn*, 157-158.

قيل: إفتح باب جار تلقه قلت: راج باب حتف أليق

Hasta âşîğın kalbine sükûn verdi visalının bahşîşi
Kaygı bitti, kavuşmakla gönül huzura erişti
Hifa mesken tuttu kalbim artık selamette
Gönülden gelen sözleri aslında Hifa söylemekte
Yok mu insaf edecek adaletli bir hâkim dur bakayım
Zira hâkimin şüphesi dünyayı dar edecek zehir zıkkım
Bizi ateşlere salacak bu hâkimin hükmü kalemi
Yaltaklansam bile ummam ki geçer zorluk elemi
Dediler vazgeç yârinden, çal komşu kapısını, bul başka güzeli
Dedim ölürüm de terk etmem, tutmam başkasının elini

Yine el-Harîrî'nin Makâmât isimli ölümsüz eserinin 16. Makâmesi olan "el-Makâmetu'l-Mağribiyye" de anlattığı kıssada yer alan aşağıdaki beyitlerdeki harfler tersten okunduğunda aynı cümlelerin farklı bir anlam ile karşımıza çıktığı görülmektedir:³⁴

أَسْ أَرْمَلًا إِذَا عَرَا	وَارَعَ	إِذَا	الْمَرْءُ	أَسَا
أَسْنِدُ أَخَا نَبَاهَةٍ	أَيْنُ	إِخَاءَ	دَنَسَا	
أَسْلُ جَنَابَ غَاثِمٍ	مُشَاغِبٍ	إِنْ	جَاسَا	
أَسْرُ إِذَا هَبَّ مَرَأً	وَارَمَ	بِهِ	إِذَا	رَسَا
أَسْكُنْ تَقَوَّ فَعَسَى	يُسْعِفُ	وَقْتُ	نَكَسَا	

Seni kastederek, senden isteyen muhtaç ve fakirlere ihsanda bulun
Sana kötülük yapan, çirkin davranış gösterenlere iyilik yap, hakkını gözet
Şerefli insanlarla yoldaşlık yap
Kötü ve kirli insanlardan uzaklaş
Zalimlerin mekânına uğrama, uzak dur
Kavga meclisinde bulunma
Bir yerde tartışma çekişme olursa çekil ya da idareci ol
Eğer devam ederse yatıştır
Uslu ve sabırlı ol, kuvvetlenirsin

³⁴ Harîrî, Makâmâtü'l-Harîrî, 161-162. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdülmü'min Şerîfî, Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî (Kahire: el-Müessesetü'l-Arabiyyetü'l-Hadise, 1969), 1/444.

Umulur ki zaman değişir, fırsat bulursun

1.5. Bütün Harfleri Bir Araya Getiren Beyit

Ünlü dil ve edebiyat âlimi Halîl b. Ahmed el-Ferahidî'nin (ö. 175/791) aşağıdaki beyti Arap alfabesindeki bütün harfleri bir araya getirmiştir.³⁵

صِفْ خُلُقَ خُودِ كَمَثَلِ الشَّمْسِ إِذْ بَرَّغَتْ يَحْظِي الضَّجِيعُ بِهَا نَجَاءً مِعْطَارِ

Bir dilberin endamını şöyle vasfet, şafak sökerken sanki

Âhu gözlü, hoş kokulu dostuna sarılıp yatmış gibi

1.6. Figüratif/Görsel Şiirlerdeki Beyitler

Görsel şiirler, geleneksel metin tabanlı şiirin ötesine geçen, görsel unsurları ön plana çıkaran ve okuyucuların duygu, düşünce ve algılarını şekillendirmeyi amaçlayan bir sanat formudur. Bu tarz eserlerin en belirgin amaç ve özelliği; yazımında istif, figür, desen olarak da adlandırılabilcek şekilde göze hitap etme gayesinin ön planda olmasıdır. Bu durum kalıpları aşma, resim sanatını şiire sokma uğraşısı şeklinde de yorumlanabilir.³⁶ Şiirin resimle buluştuğu bu özel form; “figüratif şiir”, “görsel şiir” veya “desen şiir” gibi isimlerle anılmaktadır.³⁷

Bu tür şiirler; resimler, şekiller, renkler ve grafik unsurlarının kullanımıyla görsel bir deneyim sunar. Bu unsurlar, şiirin anlamını derinleştirerek okuyucuyu duygusal ve zihinsel olarak etkiler. Şairler, dilin sınırlarını zorlayarak yeni ifade biçimleri ortaya çıkarır ve okuyucuları alışılmadık deneyimlerle karşılaşırırlar.³⁸

Duyguların yanı sıra duyulara da hitap eden bu tarz şiirlerin biçimlerine göre; mücessem, müşeccer, müdevver, murabba gibi muhtelif isimleri vardır. Ağaç figürü şeklinde olanlara müşeccer; daire biçiminde olanlara müdevver; kare biçiminde olanlara da murabba denmektedir.³⁹ Edebî bir terim olarak murabba; kare biçiminde, şeklin ortasında bulunan harfin, beyitlerin ilk ve son harfini oluşturduğu şiir türü olup mahbûku't-arafeyn olarak da adlandırılır.⁴⁰ Mahbûku't-arafeyn olarak adlandırılan bu türe Siirt'in meşhur âlimlerinden Şeyh Müşerref Efendi'nin (ö. 2008), üstadı Şeyh Mustafa Efendi hakkında yazmış olduğu aşağıdaki şiiri⁴¹ örnek olarak verilebilir:

³⁵ Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es- Suyûtî, Buğyetu'l-Vuât fî tabakati'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât, thk. Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Darü'l Kütübî'l- İlmiyye, 2004), 2/10.

³⁶ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, 281.

³⁷ Edith G. Ambros, “Apollinaire'e 'Öncülük'Eden 16. yy Şairi Meâlî: Ağaç Şeklinde Bir Osmanlı Figür Şiiri”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları Ağâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı I* 24 (2007), 57; Özge Öztekin, “Ağaç Kültünün Görsel Şiirdeki Figüratif Anlamı: Dîvan Şiirinde Deyişbilimsel Önceleme Alanı Olarak Biçimsel Sapmalar.”, *Millî Folklor* 25/98 (2013), 63; Gökhan Tunç, “Çağdaş Türk edebiyatında görsel şiir”, *biliğ* 73 (2015), 249.

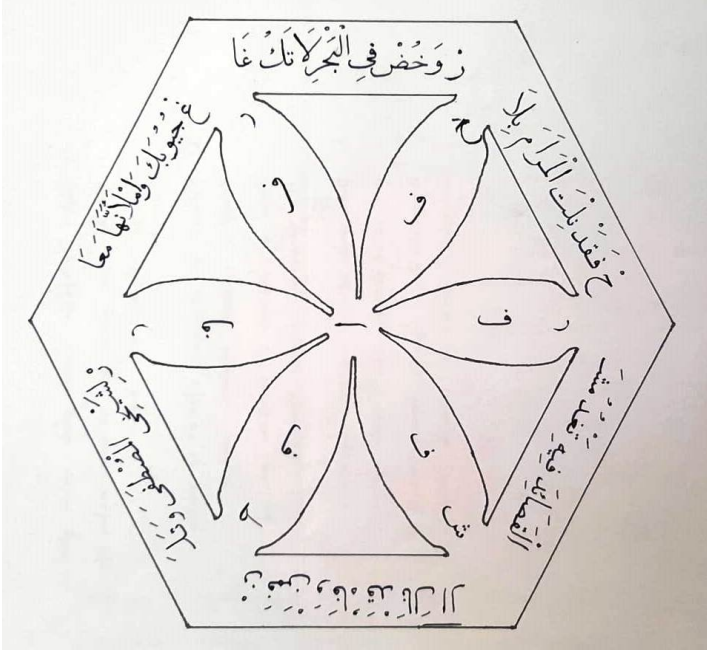
³⁸ Özer Şenödeyici, *Osmanlının Görsel Şiirleri* (İstanbul: Kesit, 2012), 8-10.

³⁹ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, 285; Öztekin, “Ağaç Kültünün Görsel Şiirdeki Figüratif Anlamı”, 64.

⁴⁰ Şeyh Emin, *Mütâlaât fî ş-i'ri'l-Memlûkî ve'l-Osmânî*, 206.

⁴¹ Şeyh Müşerref Hunukî, *Sedat Akay Arşivi* (No.16).

a. Şiirin Orjinali:

b. Şiirin Düzenlenmiş Hâli:

إفتر لشَيْخِي الْمُصْطَفَى وتَلَطَّفَا إفطن فَمَنْ وفاه قد نال الشِّفَا
أَفْشِ الْقَصَائِدَ فِيهِ تَعُدُّ فِيهِ مُشْرِفَا إفْرَحْ فقد نلت المرام بلا خفا
إفْخَرْ وَخُضْ فِي الْبَحْرِ لَا تَكُ غَارِفَا أفرغ جيوثَكَ واملأْنَهَا معارفَا

Lütuf bulursun firar et, sığın Şeyhim Mustafa'ya

İdrak et hakkını ifa eden erişir şifaya

Maksadını açıkla müşerref olursun, ol emin⁴²

Şüphesiz meramına nail oldun, ferahla sevin

Avuçlamakla kalma deryasına dal, iftihar et

Boşalt ceplerini, doldur maarifle, kazan, kâr et

Altı mısradan oluşan ve altıgen şeklinde düzenlenen şiirdeki beyitlerde mısralardaki kelimelerin ilk harfleri, havuzun ortasında bulunan ا /elif harfi ile başlayıp sonu da aynı harfle bitmektedir. Beyit ve kelimelerin bu hâli, suyun havuzlardaki fıskiye gibi devr-i daim/süreklilik döngüsünü andırmaktadır.

2. Kelime Oyunlarına Bağlı İlginç Örnekler

Kelime oyunlarına dair olan sanatlara ait örnekler şöylece sıralanabilir: Sağdan sola ve yukarıdan aşağıya/ufkî- amudî aynı şekilde okunan kelimelerden oluşan beyitler, soldan sağa okunduğunda bir anlama gelen; sağdan sola okunduğunda ise başka bir anlam ifade eden beyitler, sözcüklerin benzer veya aynı seslerle tekrarlanması veya takti/bölünmesi şeklinde ses oyunları ile teşkil edilen beyitlerden oluşmaktadır.

⁴² "Onun hakkında yazılmış kasideleri yay, söyle." şeklinde de tercüme edilebilir.

2.1. Sağdan Sola Yukarıdan Aşağıya Aynı Şekilde Okunan Beyitler

Bazı şiirler sadece sağdan sola değil yukarıdan aşağıya da aynı şekilde okunabilmektedir. Mesela Safiyyüddin el-Hillî'ye nispet edilen aşağıdaki şiirin ilk beytinin her bir parçası sonraki beyitlerin başlangıcını da oluşturmakta, beyitlerde kelimeler kendi hizasındaki kelime ile sağdan sola veya yukarıdan aşağıya aynı şekilde okunabilmektedir.⁴³

لَيْتَ شَعْرِي ، أَكَّ عِلْمٌ	مِنْ سَقَامِي ، يَا شِفَائِي
أَكَّ عِلْمٌ ، مِنْ زَفِيرِي	و نُحُولِي و ضَنَائِي
مِنْ سَقَامِي ، و نُحُولِي	دَاوَنِي ، إِذْ أَنْتَ دَائِي
يَا شِفَائِي ، و ضَنَائِي	أَنْتَ دَائِي و دَوَائِي

*Ah keşke bilsem acaba var mı haberin
Hastayım of, ey dermanı bu derbederin
Bilir misin yanık soluklarımı, âhımı
Bitkinlik güçsüzlük mecalsizlik eyvahımı
Tabip ol derdine, zayıflığına bu bîçarenin
Hepsinin sensin sebebi, halline bak bir çarenin
Duy beni ey şifam ve kederim
Sensin hem derdim hem de dermanım*

Beyitteki kelimeler bu hâllerıyla, “Dünya alt üst olsa sevdiğimden vazgeçmem.” diyen bir âşığı andırmaktadır.

2.2. Tersten Okunan Kelimelerle Yapılan Beyitler

Bazı beyitler soldan sağa okunduğunda medih/övgü; sağdan sola okunduğunda ise zem/yerme ifade etmektedir. Nasîf el-Yazıcı'nın “el-Recebiyye” adlı Makâmesinde anlattığı kıssada yer alan aşağıdaki beyitlerdeki kelimeler, soldan sağa (aksi istikamette) okunduğunda ise medh anlamı ifade etmektedir.⁴⁴

حَلِّمُوا فَمَا سَاءَتْ لَهُمْ شَيْمٌ	سَمَحُوا فَمَا شَحَّتْ لَهُمْ مِنْ
سَلِّمُوا فَلَا زَلَّتْ لَهُمْ قَدَمٌ	رَشِدُوا فَلَا ضَلَّتْ لَهُمْ سُنَنٌ

*Hilimle davrandılar, ahlakları çirkin olmadı
Cömerttirler, ihsanları eksik olmadı⁴⁵
Selamet ve esenliktedirler, ayakları kaymadı*

⁴³ Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, 3/285.

⁴⁴ Yazıcı, *Mecmau'l-Bahreyn*, 144-145.

⁴⁵ Burada ve son mısradaki “لهم” ibaresi sıfat olarak çevrilmiştir. İbarenin “Nimetler onlara cimrilik yapmadı.” şeklinde tercümesi de mümkündür.

Rüşd ile doğru yolu buldular, yolları sapmadı

Beyitteki kelimeler aşağıdaki gibi sağdan sola okunduğunda ise zem anlamı ifade etmektedir.

مِنْهُمْ لَهُمْ شَحَتْ فَمَا سَمَحُوا شَيْمٌ لَهُمْ سَاءَتْ فَمَا حَلَمُوا

سُنُّهُمْ لَهُمْ ضَلَّتْ فَلَا رَشِدُوا قَدَمٌ لَهُمْ زَلَّتْ فَلَا سَلِمُوا

Lütufları hiç olmadı, cömertlikleri yok

Ahlakları çirkindir, yumuşak huylu değil

Yollarını kaybettiler, doğru yolu bulmadılar

Ayakları kaydı, selamet bulmadılar

2.3. Birbirinden hoşlanmayan harflerden oluşan kelimelerin olduğu beyitler

Sözlükte, “birbirinden nefret etmek, anlaşmazlığa düşmek; âhenksiz/uyumsuz olmak”⁴⁶ anlamında kullanılan tenâfür, kelimeyi oluşturan harflerin ses yönünden uyumsuz olmasıdır.⁴⁷ Mahreç bakımından birbirine yakın harflerin aynı kelimedeki toplanmasıyla meydana gelen ve Türkçede “ses itişmesi” olarak tabir edilen tenafür, bir kelime veya sözde fesahate engel teşkil eden niteliklerdendir.⁴⁸

Arap dilinde “بنت الشفة” (dudağın kızı) olarak da tabir edilen kelimenin,⁴⁹ sevmediği biriyle evlendirilmesine benzeyen aşağıdaki beyit, konu ile ilgili ilginç örneklerden birisidir:

وَقَبْرُ حَرْبٍ بِمَكَانٍ قُفْرِ وَلَيْسَ قُرْبُ قَبْرِ حَرْبٍ قَبْرٌ

Harb'in kabri ıssız bir yerdedir.

Kabrinin yakınında yoktur hiçbir kabir

Bu beytin Ebû Süfyân'ın babası Harb b. Ümeyye hakkında söylendiği ve cin şiirlerinden sayıldığı rivayet edilir. Yukarıdaki beytin dil sürçmesi yüzünden art arda üç defa söylenemediği belirtilir.⁵⁰

2.4. Cinas sanatı ihtiva eden beyitler

Sözlükte, iki şeyin benzemesi, benzer yapmak anlamına gelen cinas⁵¹ bir edebî terim olarak yazılış ve okunuş bakımından aynı, anlamları farklı olan sözcüklerin bir arada kullanılması sanatıdır.⁵² Bu sanatta, kelimelerdeki harfler, harflerin sayısı, harekeler ve tertibinin müttefik olmasına cinas-ı tam adı verilmektedir.⁵³

⁴⁶ Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemu'l-Lugatil-Arabiyye el-Muasıra* (Kahire: Âlemul-Kütüb, 2008), 3/2252.

⁴⁷ Mediha Yıldırım Sarıkaya, “Tenâfür”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/440; Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye*, 669.

⁴⁸ İsmail Durmuş, “Tenâfür”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/439.; Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye*, 669. Sarıkaya, “Tenâfür”, 40/440.

⁴⁹ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl Askerî, *Cemheretü'l-emsâl* (Beyrut: Darü'l-Fikr, t.y.), 1/41.

⁵⁰ Saduddîn Mes'ud b. Ömer Taftazanî, *Mutavvel 'ale't-Telhis* (İstanbul: Matbaa-i Kırımlı Abdullah Efendi, 1304), 17.; Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye*, 670.

⁵¹ Ebu'l-Fadl Cemâluddîn el-Ensârî İbn Manzur, *Lisânu'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-meârif, 2010), 13/700.

⁵² Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, thk. Yusuf es-Sûmilî (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, t.y.), 336; Ali Cârîm - Mustafa Emin, *el-Belâğatu'l-vâdihâ* (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1959), 265.

⁵³ Cârîm-Emin, *el-Belâğatu'l-vâdihâ*, 265.

Arapçada ses tekrarına dayanan şiirler, dilin ritmik ve müzikal özelliklerini vurgulayan, sözcüklerin benzer veya aynı seslerle tekrar edilmesine dayalı bir sanat formudur. Şiirlerde, sözcüklerin benzer veya aynı seslerle tekrarlanmasıyla ses oyunları oluşturulur. Şairler, ses tekrarını kullanarak sadece ses ve ritmik özelliklerle değil, aynı zamanda anlam ve duygu yoluyla da etkileyici beyitler oluşturur. Bu, şiirin ritmik ve müzikal özelliklerini vurgular ve muhatabın duygusal deneyimini derinleştirir. Ayrıca, ses tekrarına dayanan şiirler, dilin işlevlerini ve seslerin gücünü keşfetme konusunda şairlere ve okuyuculara ilham verir. Anlam ve ahengin harmanlanmasıyla terkip edilen kelimelerle oluşturulan bu sanatın ilginç bir örneği aşağıda yer almaktadır:⁵⁴

أرى قديمي أراق دمي وهان دمي فها ندمي

Görüyorum ki ayağım döktü kanımı (kendi kanımı kendim döktüm)

Boşa gitti kanım buna yanarım.

Bu beyitte “أرى قديمي” ile “أراق دمي” ve “وهان دمي” ile “وها ندمي” arasındaki ses yinelemeleri ve terkip ilginç bir ahenk sergilemektedir.

2.5. Noktalı ve Noktasız Kelimelerle Terkip Edilmiş Beyitler

Bu kısımdaki beyitler, birinci bölümdeki harfler ile ilgili sanatlar kısmında zikredilebilmekle birlikte çalışmanın akışı gereği kelimeler kısmına alınmıştır. Bu örnekler; biri noktalı diğeri noktasız kelimelerle terkip edilmiş (hayfâ') beyitler ile bazı mısra veya beyitleri noktalı, diğerleri noktasız kelimelerle terkip edilmiş (mülemma'/mülemma'a) beyitler başlıkları altında incelenmiştir.

2.5.1. Biri Noktalı Diğeri Noktasız Kelimelerle Terkip Edilmiş (Hayfâ') Beyitler

Hayfâ', belâgat terimi olarak; “nesir veya şiirde kelimelerden birinin bütün harflerinin noktalı, diğer kelimenin ise bütün harflerinin noktasız olması” anlamında kullanılır.⁵⁵ Hayfâ', harfler kısmında zikredilen rakta' ile benzerlik gösterir. Ancak rakta', kelimenin içindeki harflerle yani harfler arasında oluşturulurken hayfâ', kelimenin tümüyle yani kelimeler arasında oluşturulur.

El-Harîrî'nin Makâmât isimli eserinin “el-Halebiyye” adlı Makâmesinde yer alan ve “الأخفاف” olarak adlandırdığı aşağıdaki beyitler,⁵⁶ bir kelimesi mu'cem diğeri mühmel harflerden müteşekkil kelimelerden oluşmuştur:

إِسْمَحْ فَبْتُ السَّمَاحَ زَيْنُ	وَلَا تُخْبِ أَمَلًا تَصَيِّفُ
وَلَا تُجِزْ رَدَّ ذِي سَوَالٍ	فَقَنَّ أَمَ فِي السَّوَالِ خَفَّفُ
وَلَا تَظَنَّ الدَّهْوَرَ تُبْقِي	مَالِ ضَنْبِينَ وَلَوْ تَقَشَّفُ
وَاحْلُمْ فَجَفَّنُ الْكَرَامَ يُغْضِي	وَصَدْرُهُمْ فِي الْعَطَاءِ نَقْفُ
وَلَا تُخْنُ عَهْدَ ذِي وَدَادٍ	تَنْبِتُ ⁵⁷ وَلَا تَبْغِ مَا تَزَيِّفُ

⁵⁴ Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 336.

⁵⁵ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, 276; Tehânevî, 1/770.

⁵⁶ Beyitlerin dipnot kısmında “الأخفاف” kelimesinin, anaları bir; babaları ayrı kardeşler için kullanıldığı belirtilmektedir.

Cömert ol ki cömertlik süstür, ziynettir
Bir niyazı olan misafiri kırma, sevindir
Reddetme kim olursa kapına gelip yardım dileyen
İster nazik olsun ister bin bir dille dilenen
Elbisesi yamalı olsa ekmeği de yavan
Zannetme cimrinin malını bırakır zaman
Yumuşak ol ki kusurlara göz yummak asillerin işidir
Lütuf ve ihsanda elleri insanların en genişidir
Kalben seven dostunun bozma sakın ahdini
Kalp para gibi aldatma, hain etme kendini

2.5.2. Bazı Mısra veya Beyitleri Noktalı, Diğerleri Noktasız Kelimelerle Terkip Edilmiş (Mülemma'/Mülemma'a) Beyitler

Genellikle, “şiiirde bir beyit veya beyitlerin Arapça, diğer beyit veya beyitlerin Farsça olması” olarak tarif edilen⁵⁸ mülemma'/mülemma'a; beytin bir şatırının/mısrasının noktasız, diğer şatırının/mısrasının noktalı olması anlamında da kullanılır.⁵⁹

Nasîf el-Yazıcı'nın (ö. 1871) “er-Remliyye” adlı “Makâme”sinde anlattığı kıssada yer alan aşağıdaki beyitlerin ilk kısmı tamamen noktasız; ikinci kısmı ise tamamen noktalı harflerden oluşmaktadır.⁶⁰ Bu şiirler anlamdan ziyade dil konusundaki mahareti ispatlama gayesi taşır:

أَسْمُرُ كَالزُّمَحِ لَهُ عَامِلٌ	يُغْضِي	فَيَقْضِي	نَجْبٌ	شَيْقُ
مِسْكَ لَمَاهُ عَاطِرٌ سَاطِعٌ	فِي	جَنَّةٍ	تَنْشِي	شَجٍّ
أَكْحَلُ مَا مَارَسَ كَحْلًا لَهُ	مُشَاغِبٍ	إِنْ	جَلَسَا	

Gözleri mızrak temreni gibi keskin esmer güzeli
Kalpsizi bile öldürür kısıp bakınca, cazibeli
Cennet misali yüzünde kara misk gibi dudakları
Öyle koku saçar ki şifa bulur yanık âşıkları
Kırpikleri doğuştan sürmeli
Göz kapakları dar, körpe, cilveli

Bu sanatlardan; raktâ', hayfâ', mülemma', mühmel ve mu'cem kelimelerin noktalı veya noktasız harflerden oluşmasıyla ilgili olup telaffuzdan ziyade harflerin farklı şekillerde dizilmesiyle alakalı olup Harîrî'nin Makâmât ve Nâsîf Yâzicî'nin Mecmau'l-Bahreyn adlı eserleri dışında örneklerine az

⁵⁷ Harîrî, Makâmâtü'l-Harîrî, 498.

⁵⁸ Tehânevî, 2/1643.

⁵⁹ Emin, el-Belâğatü'l-'Arabiyye fî sevbiha'l-cedîd: 'İlmü'l-bedî', 154.

⁶⁰ Yazıcı, Mecmau'l-Bahreyn, 119.

rastlanması, klasik ve modern belâgat eserlerinin çoğunda bu sanatlardan söz edilmemesi, az bilindiklerine işaret etmektedir.⁶¹

Sonuç

Bütün edebiyatlarda olduğu gibi Arap edebiyatında da farklı veya çok yönlü okumalara müsait nazım çeşitleri vardır. Muhatabın gönül ve akıl dünyasında da değişik tesirler ve düşünceler uyandıran bu tip şiirlerde değişik okuma tekniklerinin kullanılmasını da gerektiren çeşitli söz sanatları ve kelime oyunlarının istihdam edilmesiyle teşkil edilmiş şekil ve türler ilginç bir özellik kazanmıştır.

Bu çalışmada mana açısından değil sadece şekil yani lafzi açıdan ilginç ve farklı beyitler incelenmiş olup bu tarz beyitlerdeki edebi sanatların bir araya getirilmesi ve söz konusu sanatlara dikkat çekilmesi hedeflenmiştir. Bu tarz beyitlerin ekseriyetini harf veya kelimelerin yapısında görülen “harf veya kelime oyunu” olarak adlandırılabilir kısımlar oluşturmaktadır. Sadece noktalı/mu‘cem veya sadece noktasız/mühmel harflerden mürekkep kelimelerle oluşturulmuş beyitler, bir harfi noktalı bir harfi noktasız/rakta’, bitişen/ muvassal veya bitişmeyen/ mukatta’ harflerin kullanıldığı kelimelerle oluşturulmuş beyitler, mablûb-ı müstevî, tecnîs, “dudakdeğmez”, kalb ve göze hitap etme gayesinin ön planda olduğu görsel şiirler, harf oyunlarına bağlı ilginç örneklerdir.

Bu sanatlardan; raktâ’, hayfâ’, mülemma’, mühmel ve mu‘cem kelimelerin noktalı veya noktasız harflerden oluşmasıyla ilgili olup telaffuzdan ziyade harflerin farklı şekillerde dizilmesiyle alakalıdır. Rakta’(bir harfi noktalı, diğeri noktasız kelimelerle yazı yazma), hayfâ’ (nesir veya şiirde kelimelerden birinin bütün harflerinin noktalı, diğeri kelimenin ise bütün harflerinin noktasız olması ile benzerlik gösterir. Ancak *rakta’*, kelimenin içindeki harflerle yani harfler arasında oluşturulurken *hayfâ’*, kelimenin tümüyle yani kelimeler arasında oluşturulur. Yukarıda anılan sanatların Harîrî’nin *Makâmât* ve Nâsîf Yâzîcî’nin *Mecmau’l-Bahreyn* adlı eserleri dışında örneklerine az rastlanmaktadır.

Mukatta’, “birbirine bitişmeyen harflerden müteşekkil söz söyleme veya yazma” anlamında belâgat terimi olup Safiyyüddin el-Hillî haricinde bu sanata değinen kimsenin nadir görüldüğü Mustafa Sadık er-Râfî tarafından ifade edilmektedir. Kelime oyunu olarak adlandırılabilir kısımlar ise sağdan sola ve yukarıdan aşağıya aynı şekilde okunan, soldan sağa okunduğunda bir anlama gelen; sağdan sola okunduğunda ise başka bir anlam ifade eden kelimeler ile sözcüklerin benzer veya aynı seslerle tekrarlanması veya takti/bölünmesi şeklinde ses oyunları ile teşkil edilen beyitlerden oluşmaktadır.

Kelime oyunu olarak adlandırılabilir kısımlar ise sağdan sola ve yukarıdan aşağıya aynı şekilde okunan, soldan sağa okunduğunda bir anlama gelen; sağdan sola okunduğunda ise başka bir anlam ifade eden kelimeler ile sözcüklerin benzer veya aynı seslerle tekrarlanması (cinas) veya takti/bölünmesi şeklinde ses oyunları ile teşkil edilen beyitlerden oluşmaktadır. Bunların yanı sıra Arapçadaki bütün harflerin bir arada kullanıldığı beyitler de dikkat çekmektedir.

Sıra dışı beyitler, estetik bir zevk sunmakla kalmayıp sadece dil ve form açısından değil aynı zamanda işledikleri temalar ve kullandıkları imgeler açısından da ilginçtir. Bu türden şiirler; yeni şiirsel ifade biçimleri icat ederek dilin nasıl elastik bir yapıya sahip olduğunu, ses ve ritmik özelliklerini vurgulayıp okuyucuya müzikal bir deneyim sunmakla birlikte duygusal ve zihinsel deneyimi derinleştiren ve farklı anlam katmanlarına nasıl ev sahipliği yapabileceğini gözler önüne seren önemli bir sanat formudur.

⁶¹ Gezek, “Belâgat İlminde Harf ve Harekeyle İlgili Söz Sanatları”, 1467.

Arap edebiyatında sıra dışı beyitler ile ilgili çalışmalar, Arap dili ve edebiyatının zenginliğini ve derinliğini göstermenin yanında Arap dilinin sadece bir iletişim aracı olmayıp aynı zamanda fikir veya hayallerin etkili bir biçimde ifade edildiği edebî sanatlar galerisine sahip olduğunu ortaya koyar.

Makale Türü / Article Type

Araştırma Makalesi / Research Article

Değerlendirme / Peer-Review

Çift Taraflı Körlük - En Az İki Dış Hakem / Double anonymized – At Least Two External

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup, kullanılan veriler literatür taraması ve yayımlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere riayet edildiği ve yararlanılan tüm kaynakların eksiksiz biçimde kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / This study does not require ethical committee approval, as the data were obtained through literature review and published sources. It is hereby declared that scientific and ethical principles were adhered to throughout the preparation of the study, and all referenced works have been duly cited in the bibliography.

Benzerlik Taraması / Plagiarism Checks

Evet / Yes – Turnitin / Ithenticate.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Etik Beyan Adresi / Complaints

suiifdergi@gmail.com

Finansman / Grant Support

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yapay Zekâ Kullanımına Dair Yazar Taahhütnamesi

Yazar, yapay zekâ araçlarının kullanımına ilişkin şeffaflık, etik uygunluk, orijinallik ve sorumluluk ilkelerine riayet ettiğini beyan etmiş, bu kullanımın etik ilkelere uygun olmasını ve tüm akademik sorumluluğu üstlendiğini taahhüt etmiştir. Nihai düzenlemeler ve akademik uygunluk kontrolleri yazar tarafından gerçekleştirilmiş olup, ortaya çıkan metnin tüm sorumluluğu yazara aittir. Belgenin imzalı asıl nüshası dergi süreç dosyalarında mevcuttur. / The author has declared adherence to the principles of transparency, ethical compliance, originality, and responsibility in the use of artificial intelligence tools. They have affirmed that such usage complies with ethical standards and have undertaken full academic responsibility for it. Final revisions and checks for academic compliance were carried out by the author, who assumes full responsibility for the resulting text. The signed original copy of the document is available in the journal's editorial process files.

Kaynakça/References

- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Ambros, Edith G. "Apollinaire'e 'Öncülük' Eden 16. yy Şairi Meâlî: Ağaç Şeklinde Bir Osmanlı Figür Şiiri". *Türklük Bilgisi Araştırmaları Ağah Sırrı Levend Hatıra Sayısı I* 24 (2007), 1.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Cemheretü'l-emsâl*. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fikr, t.y.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat: (beyân, me'ânî, bedî' ilimleri): Arap edebiyâtı*. İstanbul: IFAV, 8. baskı., 2013.
- Cârim, Ali - Emin, Mustafa. *el-Belâgatu'l-vâdihâ*. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1959.
- Durmuş, İsmail. "Kalb". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/232-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2001. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalb--belagat#1>
- Durmuş, İsmail. "Şiir". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/154-155. İstanbul: TDV Yayınları, 2010. <https://islamansiklopedisi.org.tr/siir#1>
- Durmuş, İsmail. "Tenâfür". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/439-431. İstanbul: TDV Yayınları, 2011. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tenafur#1>
- Emin, Bekri Şeyh. *el-Belâğatü'l-'Arabiyye fî sevbiha'l-cedîd: 'İlmü'l-bedî'*. Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1987.
- Gezek, Ahmet. "Belâgat İlminde Harf ve Harekeyle İlgili Söz Sanatları". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 15 (28 Nisan 2024), 1457-1470. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1440597>
- Harirî, Ebu Muhammed el-Kasım. *Makâmâtü'l-Harîrî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992.
- Hâşimî, Ahmed. *Cevâhiru'l-belâğa fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. thk. Yusuf es-Sûmilî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.
- Hillî, Safiyyüddin. *Divanu Safiyyüddin el-Hillî*. Şam: Matbaatu Habib Efendi, 1297.
- Hunukî, Şeyh Müşerref. *Sedat Akay Arşivi*. No.16.
- Husayn, Ahmad Shaikh. "Anlamsal ve Yapısal Açından İslâmî ve Edebî Süsleme Sanatları". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (01 Haziran 2015), 177-197. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/k7auifd/issue/28265/300139>
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn el-Ensârî. *Lisânu'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. Kahire: Dâru'l-meârif, 2010.
- Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemu'l-Lugatil-Arabiyye el-Muasıra*. 4 Cilt. Kahire: Âlemul-Kütüb, 2008.
- Öztekin, Özge. "Ağaç Kültünün Görsel Şiirdeki Figüratif Anlamı: Divan Şiirinde Deyişbilimsel Önceleme Alanı Olarak Biçimsel Sapmalar." *Millî Folklor* 25/98 (2013). <https://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=98&Sayfa=56>
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Leyla ile Mecnûn, 1998.
- Râfî, Mustafa Sadık. *Târîhu âdâbi'l-Arab*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Safedî, Salahaddîn Halîl b. Aybek. *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvut - Mustafa Türkî. 29 Cilt. Beyrut: Darü l-Hyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- Saraç, M. Ali Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat*. İstanbul: Bilimevi, 2. Basım, 2001.
- Sarıkaya, Mediha Yıldırım. "Tenâfür". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/440-441. İstanbul: TDV Yayınları, 2011. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tenafur#2-turk-edebiyati>
- Şenödeyici, Özer. *Osmanlı'nın Görsel Şiirleri*. İstanbul: Kesit, 2012.
- Şerîşî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdülmü'min. *Şerhu Makâmâtü'l-Harîrî*. 3 Cilt. Kahire: el-Müessesetü'l-Arabiyyetü'l-Hadise, 1969.
- Şeyh Emin, Bekrî. *Mütâlaât fî ş-şi'ri'l-Memlûk ve'l-Osmânî*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 1986.

- Tabâne, Bedevî. *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye*. Cidde: Dâru'l-Menâra, 3. Basım, 1988.
- Taftazanî, Saduddîn Mes'ud b. Ömer. *Mutavvel 'ale't-Telhis*. İstanbul: Matbaa-i Kırımlı Abdullah Efendi, 1304.
- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali. *Keşşâfü ıstılâhâtı'l-fünûn ve'l-'ulûm*. nşr. Ali Dahrûc, Abdullah Hâlidî. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Tunç, Gökhan. "Çağdaş Türk edebiyatında görsel şiir". *bilig* 73 (2015), 249-270. <https://dergipark.org.tr/en/pub/bilig/issue/25349/267627>
- Vatvat, Reşiduddin. *Hadâiku's-sihr fi dekaiki's-şi'r*. çev. İbrahim Emin eş-Şevarihî. Kahire: el-Merkezu'l-kavmî li't-tercume, 2009.
- Yazıcı, Nâsîf. *Mecmau'l-Bahreyn*. Beyrut: el-Matbaatu'l-Edebiyyeti'l-Mesihîyye, 4. Basım, 1885.
- Yıldız, Hüseyin. "Bir Kelime Oyununu Tasnif Denemesi Türk Dilinde Palindromlar". *Dil Araştırmaları* 2/2 (01 Haziran 2008), 57-78. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dilarastirmalari/issue/4716/64608>
- "<https://www.mosoah.com/books-and-literature/guides-and-reviews>". Erişim 23 Temmuz 2024.